

Jan Gustaw Rokita

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

**Medal na pamiątkę wręczenia
papieżowi Innocentemu XI sztandarów tureckich
zdobytych pod Parkanami, autorstwa Giovanniego
Martino Hameraniego z 1684 roku.
Uwagi ikonograficzne**

Na temat medali Jana III Sobieskiego pochodzących z lat 80. XVII wieku powstało do dnia dzisiejszego bardzo niewiele specjalistycznych publikacji. Wśród polskojęzycznych pozycji zawierających podstawowe dane o artefaktach wykonywanych na zamówienie Sobieskiego wymienić należy zwłaszcza znakomite katalogi wystawowe: *Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*, pod red. W. Fijałkowskiego i J. Mielezko, (Warszawa 1983), *Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej* (Warszawa 1983), *Odsiecz Wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, pod red. A. Franaszka i K. Kuczmana (Kraków 1990), *Tron pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996* (Warszawa 1996). We wszystkich wspomnianych pozycjach, także w katalogu wystawy na temat odsieczy wiedeńskiej, znajdują się opisy medali powstałych w związku z zakończoną sukcesem wiktoria wiedeńską.

Ze względu na przyjętą metodę pracy naukowej zakładającą szukanie związków i zależności pomiędzy portretem na awersie czy rewersie medalu a podobizną graficzną i malarską, szczególnie przydatne okazywały się również publikacje oraz artykuły naukowe z zakresu historii sztuki i wojskowości. O ikonografii Jana III Sobieskiego i jego najbliższej rodziny pisali m.in.: Aleksander Czołowski w artykule pt. *Ikonografia wojenna Jana III* opublikowanym w „Przeglądzie Historyczno-Wojskowym”, Janina Ruszczyćówna w artykule pt. *Ikonografia Jana III*

Sobieskiego. Wybrane zagadnienia dostępnym w „Roczniku Muzeum Narodowego w Warszawie” czy w końcu Hanna Widacka, autorka najpełniejszego jak dotąd opracowania dotyczącego grafiki portretowej Jana III Sobieskiego, pt. *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*¹.

Godną uznania inicjatywą królewską, urzeczywistnioną wkrótce po 12 września 1683² roku, stało się wysłanie przez Jana III Sobieskiego papieżowi Innocentemu XI chorągwi sułtańskiej zdobytej w trakcie drugiej bitwy pod Parkanami, 9 października 1683 roku. W następstwie opisywanego, doniosłego faktu historycznego, z polecenia papieskiego, w 1684 roku dopuszczono do obiegu specjalny medal³.

¹ A. Czołowski, *Ikonoografia wojenna Jana III*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2 (1930) z. 2, s. 265–266; J. Ruszczycówna, *Ikonoografia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 26 (1982), s. 209–307; H. Widacka, *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010.

² Więcej informacji na temat samej odsieczy wiedeńskiej, szczególnie zaś spuścizny literackiej i artystycznej związanej z wydarzeniami z 12 września 1683 roku, może dostarczyć lektura wybranych prac Zdzisława Żygulskiego jr.: *Chorągwie tureckie w Polsce na tle ogólnej problematyki przedmiotu*, „Studia do Dziejów Wawelu” 3 (1968), s. 363–453; *Turkish trophies in Poland and the Imperial Ottoman Style*, Torino 1972, s. 25–81; *Odsiecz Wiedeńska 1683*, Warszawa 1988 oraz *Świątla Stambułu*, Warszawa 1999.

Druki propagandowe oraz korespondencję powstałą w następstwie zwycięstwa nad Turkami pod murami cesarskiej stolicy zebrał i opisał Konrad Zawadzki w pracach *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. Bibliografia*, t. 2: 1662–1728; t. 3: 1501–1725, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1990; *Rok 1683 w europejskiej prasie ulotnej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 28 (1984) nr 4, s. 5–20; *Losy listu króla Jana III do Marii Kazimiery o zwycięstwie wiedeńskim 1683 roku*, Warszawa 1986. Spuściznie literackiej z okresu powiedeńskiego poświęcili również uwagę autorzy artykułów opublikowanych w wydanej w ostatnich latach pracy zbiorowej *Sarmacka pamięć. Wokół bitwy pod Wiedniem*, red. B. Dybaś, A. Woldan, A. Ziemlewska, Warszawa 2014.

³ Av. i Rv. Kraków, Muzeum Narodowe, nr inw. VII-MdP-1413; Toruń, Muzeum Okręgowe, nr inw. 60; Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. MNW 16491 NPO, własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu numizmatycznego Baldwin's Auctions Ltd. (Londyn), dnia 24 września 2013 roku (aukcja nr 83, kat. nr 5363), por. E. Raczyński, *Gabinet Medalów Polskich oraz tych które się dziejów Polski tyczą poczynawszy od najważniejszych aż do końca panowania Jana III (1673–1696)*, t. 2, Wrocław 1838, poz. 240; W. Lincoln, *A decriptive catalogue of papal medals*, London 1898, poz. 1461; E. Hutten-Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, vol. 1–5, St. Petersburg–Cracovie 1871–1916, poz. 2482; W. Bartynowski, *Teki Bartynowskiego. Medale z czasów Jana III*,

Jego autorem był działający w Rzymie Giovanni Martino Hamerani⁴ (il. 1). Na awersie dzieła medalierskiego umieszczono profilowane popiersie papieża Innocentego XI (w prawym profilu) w kapie pontyfikalnej z uwzględnionym po zewnętrznej stronie, wewnątrz barokowego kartusza otoczonego dekoracją roślinną, wyobrażeniem Matki Bożej z Dzieciątkiem oraz w tiarze i czapce *camau-ro*. Napis otokowy zawiera zaś oficjalną tytulaturę papieską: *INNOCEN[tius] XI PONT[ifex] MAXIM[us]* (Innocenty XI – Papież).

Znajomość spuścizny ikonograficznej pozostałej po papieżu nie uprawnia do wyróżnienia rzeźby czy obrazu będącego bezpośrednim punktem odniesienia dla medaliera. Jeden z poprzedników Innocentego XI na stolicy św. Piotra, Innocenty X, zamówił u Alessandro Algardiego rzeźbę z brązu, która w przeszłości była studiowana przez artystów (malarzy, rzeźbiarzy, grafików), pracujących dla dworu papieskiego. Dzieło znakomitego włoskiego rzeźbiarza zrealizowane na przełomie lat 1649 i 1650 ustawiono w jednym z pomieszczeń Palazzo dei

b.r., b.m.w., poz. 1.G. 18331, 1.G. 18332; U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart [...]*, Bd. 15, Leipzig 1907–1950, s. 549; Cz. Kamiński, W. Kowalczyk, *Medale i medaliony polskie i związane z Polską. Katalog wystawy*, Warszawa 1969, poz. 88; J. Szwagrzyk, *Moneta, medal, order*, Wrocław 1971, gabl. IX/35; A. Szyszko-Czyżak, *Medale polskie od XVI do XVIII wieku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Katalog wystawy*, Toruń 1981, poz. 33; J. Strzałkowski, *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych (1508–1965)*, Warszawa 1982, s. 53; *Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Katalog wystawy*, red. Z. Białłowicz-Krygierowa, M. Warkoczewska, Poznań 1982, s. 147, poz. 615; *Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*. Warszawa (Wilanów), wrzesień–grudzień 1983, red. W. Fijałkowski, J. Mielezko, Warszawa 1983, s. 225–226, kat. nr 210; *Odsiecz Wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, t. 1–3, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990, s. 162, kat. nr 453; W. Miselli, *Il papato dal 1669 al 1700 attraverso le medaglie*, Pavia 2001, poz. 147, 147. Znajdujący się w tle herb Pilawa potwierdza, iż medal należał niegdyś do zbiorów Potockich.

⁴ Hamerani Giovanni Martino (10.02.1646 w Rzymie – 28.06.1705 tamże) – wywodzący się z Italii nadworny medalier papieży: Klemensa X (po śmierci ojca Alberto Hameraniego), a później Innocentego XI, Aleksandra VIII, Innocentego XII i Klemensa XI, członek Akademii św. Łukasza w Rzymie (od 1684 roku, na wniosek Giacinto Brandiego). Wykonawca licznych medali portretowych, m.in. z podobizną Liviusa Odescalchiego, kandydata na tron polski (1677, 1689), oraz historycznych, m.in. powstałego w następstwie zawiązania się Świętej Ligi, stanowiącego aluzję do zgody i jednomyślności wśród władców chrześcijańskich (1684), upamiętniającego działania militarne prowadzone w ramach Świętej Ligi przez sygnatariuszy porozumienia antytureckiego (1687). Podpisywał się sygnaturą: J. HAMERANVS; OPUS HAMERANI; GH. Por. L. Forrer, *Biographical dictionary of medallists-coin, gem, and seal-engravers, mint-masters, &c., ancient and modern*, vol. 1–4, London 1904–1916; szczególnie vol. 2, s. 399; J. Strzałkowski, *Słownik medalierów polskich...*, dz. cyt., s. 53.

Conservatori na Kapitolu w Rzymie, gdzie znajduje się do dziś⁵ (il. 2). Postulowany przez dysponenta efekt, jakim było wywołanie odpowiedniej reakcji wśród znakomitych gości odwiedzających rezydencję papieską, osiągnięto nie tylko dzięki zastosowaniu monumentalnej skali i nieodzownego dla epoki realizmu postaci. Nie mniejsze znaczenie miały również inne szczegóły, które zadecydowały o ostatecznym sukcesie. Odzienie pontyfikalne siedzącego na tronie hierarchy odpowiadało z pewnością wyobrażeniom współczesnych na temat majestatu władzy zwierzchnika Kościoła. Obok tiary z dwoma dekoracyjnymi paskami (*infulae*) możemy wyodrębnić długą wzorzystą rakiętę, stułę z imitacją haftu roślinnego oraz zdobioną kapę ceremonialną. Gest czyniony za pomocą uniesionej i wyprostowanej w łokciu lewej ręki należy interpretować, jako błogosławieństwo⁶.

Znane rozwiązania powtórzono również podczas wznoszenia w 1701 roku we wnętrzu Bazyliki św. Piotra (w kaplicy św. Sebastiana) nagrobka Innocenteo XI⁷ (il. 3). Projekt budowy sporządził Carlo Maratta zwany Maratti, za realizację odpowiedzialny był natomiast Pierre Étienne Monnot. Strój pontyfikalny i akcesoria oddano w kamieniu bez zmian. Tiara, pierwotnie znajdująca się na głowie, spoczęła tym razem w prawym ręku. Jedyne nakrycie głowy hierarchy stanowi czapka *camauro*. Układ palców lewej, wysuniętej ręki papieskiej wskazuje, iż postać wykonuje jeden z gestów oratorskich, kierując uwagę oglądającego w stronę nieba. Płaskorzeźba na postumencie ukazuje natomiast wyzwolenie Wiednia. Dwie postacie zajmujące miejsca przed obliczem papieskim należy

⁵ Rzym, Palazzo dei Conservatori, inv. MC1199.

⁶ Omawiany gest błogosławieństwa papieskiego wyobrażony przez Alessandro Algardięo na pomniku Innocenteo XI nie odzwierciedla rzeczywistości. W przeszłości głowa Kościoła katolickiego, pragnąc pobłogosławić wiernych podczas uroczystości kościelnych, postugiwała się w tym celu wyłącznie prawą ręką. Zgodnie z treścią Księgi Psalmów Starego Testamentu (Ps 110, 1) prawa strona uznawana była za lepszą, gwarantującą przychyłność Boga.

„Dawidowy. Psalm. Wyrocznia Boga dla Pana mego: Siądź po mojej prawicy, aż Twych wrogów położę jako podnózek pod Twoje stopy”.

Także i Jezus Chrystus, zapowiadając Sąd Ostateczny, głosił, iż ludzie dobrzy (owce) znajdą się na prawo od ludzi grzesznych (kozłów) (Mt 25, 31–46). Ustawienie papieskiej lewej dłoni podczas błogosławieństwa autorzy współczesnych XVII-wiecznych rycin preferujący podczas pracy techniki metalowe powielali odwrotnie. W medalierstwie czy rzeźbie podobne zabiegi artystyczne stosowano raczej rzadziej. Jedynym możliwym wytłumaczeniem może być podjęta przez artystę próba wywołania na odwiedzającym pomieszczenia Kapitolu odpowiedniego wrażenia, w efekcie zaś poczucia respektu wobec majestatu papieskiego. Por. J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Kielce 2007, s. 78.

⁷ Watykan, Bazylika św. Piotra, kaplica św. Sebastiana.

identyfikować z cnotami teologiczną i kardynalną: *Fides* i *Fortitudo*. Pierwsza niewiasta w antykizowanej szacie z odkrytymi ramionami i hełmie z pióropuszem dzierży w dłoniach miecz i tarczę, druga w długim, bo sięgającym do stóp nakryciu z kapturem trzyma krzyż.

Na rewersie medalu autorstwa Hameraniego natomiast można dostrzec artystyczną podobiznę kościoła w Loreto, gdzie przechowywana jest cenna dla chrześcijan relikwia w postaci domku Maryi z Nazaretu, który w cudownych okolicznościach trafił do Włoch z Ziemi Świętej⁸. Wybór wspomnianej tematyki jest całkowicie usprawiedliwiony, zważywszy, iż Matka Boska Loretańska uznawana była za opiekunkę żołnierzy walczących pod Parkanami. O opiece maryjnej umożliwiającej zwycięstwo nad wrogami chrześcijaństwa informuje napis na banderoli rozwieszanej nad figurą Matki Bożej ze stojącym na kolanach matki Dzieciątkiem: *SVB TVVM PRAESIDIVM* (Pod twoją opieką) stanowiący jednocześnie incipit znanej w XVII wieku modlitwy maryjnej⁹. Współtwórcy wiktorii pod Wiedniem i Parkanami poświęcono natomiast kolejny napis, zlokalizowany przez medaliera w dolnej części rewersu: *TURCIS AD PARCAN CAESIS*

⁸ Istnieje bardzo wiele pozycji książkowych dotyczących historii sanktuarium w Loreto oraz jego architektury i wystroju wnętrz. Wystarczy w tym miejscu wspomnieć o pracach autorów włoskich wydanych w ostatnich latach: N. Monelli, *La Santa Casa di Loreto – La Santa Casa di Nazaret*, Loreto 1997; N. Alfieri, E. Forlani, F. Grimaldi, *Contributi archeologici per la storia della Santa Casa*, Loreto 1997; N. Monelli, *Architetture e architetture per la Santa Casa di Loreto*, Loreto 2001; G. Santarelli, *La Santa Casa di Loreto*, Loreto 2003 oraz *Loreto-Guida storica ed artistica*, Ancona 2003; U. Lorenzetti, C. Belli-Montanari, *L'Ordine Equestre del Santo Sepolcro di Gerusalemme. Tradizione e rinnovamento all'alba del Terzo Millennio*, Fano 2011.

⁹ Matka Boska z Dzieciątkiem z oczywistych względów pojawiała się bardzo często na powierzchni artefaktów bitych na polecenie papieża. Hamerani z pewnością był dostatecznie zorientowany w zasobach papieskiej spuścizny medalierskiej. Z okresu pontyfikatu Urbana VIII (1635 rok) pochodzi medal uświetniający dokonania aktualnego przywódcy Kościoła katolickiego. Obok realistycznej podobizny w prawym profilu starszego mężczyzny (w kapie pontyfikalnej) sporządzonej na awersie, na rewersie przedstawiono w otoku z płomieni figurę Matki Bożej depreczającej księżyc i wyróżnionej aureolą złożoną z dwunastu gwiazd. Najbardziej interesującą nas część kompozycji z inskrypcją: *SVB TVVM PRAESIDIVM CON[fugimvs]* oraz napisem: *AN[no] XII* (papież roku 12), umożliwiającym datację artefaktu, umieszczono w otoku. Również i w późniejszym okresie nie zrezygnowano z podobnych form gloryfikacji hierarchy katolickiego. Wspomnieć należy zwłaszcza o pracy z ok. 1699 roku przypisywanej Antonio Pignatelliemu, poświęconej Innocentemu XII. Maria posiada jedynie płaszcz okrywający częściowo prawe przedramię (na rewersie). Przyszły Zbawiciel (w całej postaci) podtrzymywany przez matkę czyni za pomocą lewej ręki gest błogosławieństwa. Aureole na głowach portretowanych zwiastują im ciężką, lecz chwalebna przyszłość. Napis: *SVB TVVM PRAESIDIVM* pozostaje wiernym powtórzeniem dewizy z wcześniejszego medalu.

A IOANNE III POL[oniae] REGE A[nno] 1684 (Turcy pod Parkanami porażeni od Jana III, Króla Polskiego, w 1684 roku).

Artystyczny wizerunek domu uświęconego pobytom Świętej Rodziny był rozpowszechniany stosunkowo często na numizmatach wybijanych z okazji wydarzeń o znaczeniu religijnym i politycznym. O kontynuacji podobnych zabiegów może świadczyć awers medalu wyemitowanego w 1627 roku dla uczczenia pieszej pielgrzymki do Loreto. Również i tym razem zastosowano podobny schemat jak na medalu z 1684 roku¹⁰ (il. 4). Wspomniana budowla, przykryta dwuspadowym dachem i wykonana z bloków kamiennych, posiada cztery okna (dwa większe i dwa mniejsze). Powyżej unosi się figura Matki Bożej z Dzieciątkiem w pozycji siedzącej, opierającym się plecami o prawe, nie lewe ramię Matki. O religijnych funkcjach powyższego domostwa będącego także relikwią zaświadcza również krzyż umieszczony na szczycie trójkątnego naczółku. Napis w otoku: *B.M.V. LAVRETANA GILOVY*, nie pozostawia większych wątpliwości co do prominencji wyobrażonych postaci. Na drugiej stronie poprzedniego artefaktu ukazano również pod fundamentami domku cztery skrzydlate główki anielskie w nawiązaniu do propagowanej w XVII wieku opowieści o czynnym współdziałaniu niebieskich duchów pomagających podczas transportu relikwii.

Odwzorowanie przez medaliera podczas tworzenia awersu medalu przykładu architektury religijnej środkowej Italii można również tłumaczyć chęcią zadośćuczynienia potrzebom dysponenta, do których zaliczyć należy popularyzację osiągnięć militarnych polskiego monarchy za granicą. Dzieje kultu Matki Bożej Loretańskiej związane są bowiem od samego początku z ideą walki z muzułmanami. Domek Maryi zgodnie z tradycją ustną, spisaną następnie przez kronikarzy karmelitańskich, został pod koniec XIII wieku przeniesiony w cudownych okolicznościach z Ziemi Świętej, opanowanej przez wyznawców Islamu toczących boje z krzyżowcami, do miejscowości Loreto. Wcześniej również upowszechnił się zwyczaj przypisywania Matce Bożej zwycięstw odniesionych nad wrogami wiary katolickiej. Ze wsparciem i opieką patronki sanktuarium w Loreto łączono wielki sukces militarny Don Juana d'Austrii, któremu udało się uzyskać przewagę nad flotą turecką pod Lepanto, 7 października 1571 roku. W okresie licznych konfliktów politycznych między imperium osmańskim a światem chrześcijańskim

¹⁰ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu numizmatycznego Münzen & Medaillen GmbH (Weil am Rhein), dnia 23 października 2009 roku (aukcja nr 31, kat. nr 360), por. E. Fiala, *Beschreibung der Sammlung böhmischer Münzen und Medaillen des Max Donebauer*, Bd. 2, Graz 1970, poz. 4232.

w XVI i XVII wieku zwiększył się znacząco ruch pielgrzymkowy do Loreto¹¹, w całej Europie powstawały zaś liczne kościoły pw. Matki Bożej Loretańskiej¹².

Również i rodzinie Sobieskich nieobce były tradycje religijne panujące wówczas. W 1641 roku z funduszy rodziców przyszłego monarchy: Jakuba Sobieskiego i Tekli z Żółkiewskich Sobieskiej, konsekrowano we Lwowie kościół Karmelitanek Bosych. Mniszki na patronkę swej świątyni wybrały opiekunkę sanktuarium w Loreto. Do domku Matki Bożej na terenie Italii wysyłał również w formie podarku pamiątki bitewne z Chocimia, Wiednia i Parkan Jan III Sobieski. Ponadto królewska małżonka Maria Kazimiera przekazała kapłanom posługującym w Loreto bogato zdobioną monstrancję, sporządzoną ze złota. Przed opuszczeniem Rzeczypospolitej w drodze pod Wiedeń modlił się polski monarcha przed cudownym obrazem Matki Bożej Loretańskiej znajdującym się w bazylice mariackiej w Krakowie, a wkrótce po zwycięstwie pod murami cesarskiej stolicy i uroczystym wkroczeniu do cesarskiej stolicy brał udział w nabożeństwie dziękczynnym odprowadzającym w kaplicy loretańskiej w kościele dworskim (*Augustinerkirche*)¹³.

¹¹ Istnieje obszerna literatura dotycząca podróży polskich dostojników do Loreto. Jedną z najsłynniejszych peregrynacji, odbytą przez królewicza Władysława Wazę, opisał Adam Przyboś w pracy *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, Kraków 1977. Przyszły władca polski ofiarować miał księżom posługującym w świątyni pozłacaną figurkę św. Zygmunta, jako wotum za wygraną batalię pod Chocimem oraz uzdrowienie z febry w trakcie zmagania z Turkami. Wzmianki na temat podobnej pielgrzymki Jakuba Sobieskiego znajdujemy w pracy pt. *Dwie podróże Jakuba Sobieskiego ojca króla Jana III odbyte po krajach europejskich w latach 1607–1613 i 1638*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1833 oraz w rękopiśmiennej relacji samego Sobieskiego: J. Sobieski, *Peregrynacja po Europie (1607–1613). Droga do Baden (1638)*, oprac. J. Długosz, Wrocław 1991. Bibliografię podróży Polaków w okresie nowożytnym po Europie oraz innych kontynentach przypomniano w dwóch numerach pisma „Barok. Historia–Literatura–Sztuka” (2013) nr 40; (2014) nr 42. Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza artykuł Wojciecha Tygielskiego, *Podróżopisarstwo historyczne*, „Barok. Historia–Literatura–Sztuka” (2014) nr 42, s. 6–15.

¹² Do Loreto pielgrzymowali również pozostali członkowie rodziny królewskiej, m.in. Maria Kazimiera oraz potomstwo Sobieskiego: Konstanty i Aleksander, a także królowa Teresa Kunegunda, która odwiedziła bazylikę domku Matki Bożej dwukrotnie już jako elektorowa bawarska.

¹³ Biblioteka Jagiellońska, Kraków, sygn. BJ St. Dr. 19724 I 1, J. K. Rubinkowski, *Janina Zwycięskich Tryumfów Dzielami y Heroicznym męstwem Króla Polskiego podany przez Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego w Poznaniu w Drukar: JK Mc Coll: poznani: Soc Jesu. A[nn]o 1739*, Poznań 1739, s. Cc-Cc; G. Coyer, *Historia Jana Sobieskiego Króla Polskiego*, Wilno 1852, s. 325–326; M. Baliński, *Pielgrzymka do Jasnej Góry w Częstochowie*, Warszawa 1846, s. 644–645; L. Rogalski, *Dzieje Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1847, s. 161–162; S. Barącz, *Pamiętki miasta Żółkwi*, Lwów 1852, s. 117; W. Syrokomla, *Wędrówki po moich niegdyś okolicach*, Wilno 1853, s. 87, 146–147; N. D. Salvandy, *Historia króla Jana Sobieskiego i królestwa polskiego*, Lwów 1861, s. 300; J. Łoski, *Kilka słów o obrazie Matki Boskiej znalezionym w czasie wyprawy wiedeńskiej*, „Tygodnik Ilustrowany”;

W środkowej części rewersu (poniżej miniatury bazyliki w Loreto) Hamerani odtworzył natomiast rozwiniętą chorągiew typu zulfikarowego. Poniżej sprawny obserwator może dostrzec niesprecyzowane bliżej sceny bitewne z udziałem galopującej jazdy, maszerującą w zwartej grupie piechotę (w lewej dolnej części krążka) oraz kilku ocalałych jeźdźców, zapewne wrogiej armii, i nieznanne zabudowania (w prawej dolnej części krążka).

Interesujące jest znaczenie zdobytych podczas walk z Turkami sztandarów, które wśród łupów wojennych zajmowały szczególną pozycję¹⁴. Podczas wypraw zbrojnych spełniały zwłaszcza dwie funkcje, które możemy określić jako symboliczną i propagandową. Od obecności opisywanych przedmiotów na polu bitewnym zależało morale żołnierzy, chorągiew uosabiała bowiem majestat i władzę sułtana oraz dostojników tureckich (chorągiew sułtańska, chorągiew wielkiego wezyra, chorągiew proroka). Z drugiej zaś strony poprzez rozwieszanie na murach budynków i fortyfikacji zajętych miast znaków nieprzyjacielskich informowano mieszkańców podbitych ziem o zmianie dotychczasowego panowania. Nic dziwnego, iż już od czasów średniowiecza przechwycenie chorągwi przeciwnika bądź nawet upuszczenie przez jednego z walczących w szyku bitewnym rycerzy proporca z oficjalną symboliką państwową oznaczało *de iure* koniec bitwy¹⁵.

W polskich zbiorach zachowały się cztery podobne zabytki rzemiosła wojennego, które trafiły do Rzeczypospolitej po 12 września 1683 roku, najczęściej

t. XIII, 1882, s. 378–379; J. Łoski, *Jan Sobieski i jego rodzina, towarzysze broni i współczesne zabytki*, Warszawa 1883, s. 98–99; M. Dyakowski, *Dyariusz wiedeńskiej okazyi roku 1683*, Warszawa 1883, szp. 14–15; W. Łuszczkiewicz, *Z wystawy starożytności z czasów Sobieskiego w Sukiennicach, wrażenia i uwagi*, Kraków 1883, s. 4, 59–60; A. Pług, *Nieśwież*, „Kłosa” 36 (1883) nr 930, s. 263; I. Polkowski, *Sobieszciana*, Lwów 1884, s. 1–2; A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 4, Kraków 1911, s. 34–36; B. Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża*, Warszawa 1937, s. 204, 209, 213; M. Gębarowicz, *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVII–XVIII w.*, Wrocław 1973, s. 188–194, 203; S. Mossakowski, *Tylman z Gameraen architekt polskiego baroku*, Wrocław 1973, s. 221; A. Rychłowska-Kozłowska, *Marwil*, Warszawa 1975, s. 25, 27–28; R. Szczygieł, *Jan III Sobieski a Zamość*, „Sobótka” 35 (1980) nr 2, s. 283–290.

¹⁴ Zdobyczne chorągwie przeciwnika zgodnie z tradycją przeznaczano na potrzeby kościołów, gdzie również starannie je przechowywano dla przyszłych pokoleń i eksponowano m.in. na ścianach nawy głównej i prezbiterium. Podobna sytuacja miała miejsce również po zwycięstwie odniesionym pod Grunwaldem. Symbole wojskowe należące do Krzyżaków wkrótce po 15 lipca 1410 roku uroczystie przewieziono do Krakowa i подарowano kanonikom krakowskim, pod których pieczęcią pozostawała katedra wawelska.

¹⁵ Zsunięcie się z rąk jednego z walczących 15 lipca 1410 roku pod Grundwaldem rycerzy chorągwi ziemi krakowskiej, uważanej za najbardziej honorową, zinterpretowane zostało błędnie przez krzyżaków za klęskę strony polsko-litewskiej.

w postaci łupu wojennego. Głównym źródłem inspiracji dla medaliera była chorągiew turecka, typu zulfikarowego, dostarczona z inicjatywy Jana III Sobieskiego do bazyliki Santa Casa w Loreto¹⁶ (il. 5). Wiadomo, iż 15 października 1683 roku chorągiew uroczysto wręczono opiekunom sanktuarium Matki Bożej Loretańskiej za pośrednictwem kardynała Alteri i opata Alessandra Baglione Karmazynowy, prostokątny bławat podzielono na trzy bryty o szerokości ok. 98–99 cm każda. Bordiura – trójbarwna (zielone, żółte i niebieskie) pasy poprzeczne z uwzględnionym motywem wici roślinnej i ornamentem stanowi otok tkaniny. Fryz inskrypcyjny (początek trzech pierwszych wersetów 48 sury Koranu) dzieli chorągiew na dwie części. Na fragmencie przydrzewcowym wyszyto sześć kolistych medalionów: trzy większe zawierające wewnątrz wyobrażenie półksiężycy opatrzonego inskrypcją (pomiędzy dwoma dyskami słonecznymi) oraz trzy mniejsze, podobnie udekorowane. Na program inskrypcyjny Zulfikara składają się napisy (na dwóch klingach) powtórzone z 48 sury Koranu, uzupełnione dodatkowo o *basmale* i pierwszą część czwartego wersu. Powierzchnię Zulfikara ozdobiono wzorami arabskiej roślinnej. Ważna jest również formuła pochwalana („Nie ma miecza oprócz Zulfikara”) umieszczona w kartuszu nad głowicą. Boki pola środkowego wypełniają dwa rzędy medalionów (większych i mniejszych) wraz ze znakami solarnymi i lunarnymi oraz arabeskową plecionką, tkanych złotą nicią i ukazanych na żółtych, błękitnych, turkusowych tłach. Obowiązkowy dla każdego żołnierza tureckiego wyruszającego na wojnę przeciwko niewiernym kanon Islamu *šahāda*: „Nie ma bóstwa bez Allacha, a Mahomet jest jego prorokiem”, znalazł się na półksiężycach wpisanych w medaliony. Na trójkącie zębu chorągwi można zauważyć ponadto figury smoka i feniksa (w kartuszach). W celach dekoracyjnych całość obszyto wąską i barwną bordiurą w kolorze bławatu i urozmaicono szlakiem z trójliści reprezentującym irański styl „medachyl”.

Przekazaniu zdobyczej chorągwi towarzyszyły również inne przedsięwzięcia, do których należy zaliczyć wmurowanie tablicy pamiątkowej na cześć polskiego władcy (znajdującej się do dziś obok „Sagrestia dei Curati”) oraz rozpowszechnienie okolicznościowego druku ulotnego pt. *Vero disegno e distinto ragguaglio dello*

¹⁶ Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu, Kraków, nr inw. 3981; St. Świerz-Zaleski, *Przewodnik po Jubileuszowej wystawie epoki Króla Jana III w zamku Królewskim na Wawelu w dwustupięćdziesięciolecie odsieczy wiedeńskiej*, Kraków 1933, poz. 189; W. B. Denny, *A group of Islamic banners*, „The Textile Museum Journal” 4 (1974) December, s. 67–81, fig. 15; J. T. Petrus, M. Piątkiewicz-Dereniowa, M. Piwocka, *Wschód w zbiorach wawelskich*, Kraków 1976, s. 58, fig. 11; M. Piwocka, *Chorągwie tureckie*, Warszawa 1983, poz. 3; *Odsiecz Wiedeńska...*, dz. cyt., s. 277, kat. nr 484.

stendardo preso a Turchi sotto Barcam d'alla Maesta del Re di Polonia, mandato alla Santa Casa di Loreto, wydane w 1684 roku w Fuligno.

Podsumowując, należy zauważyć, iż mamy w tym wypadku do czynienia z unikatowym zabytkiem pochodzącym z epoki Sobieskiego, który ponad wszelką wątpliwość został odwzorowany przez medaliera na krążku. Przypuszczać należy, iż przebywający w interesującym nas okresie w Rzymie Giovanni Martino Hamerani miał możliwość osobiście studiować wspomnianą chorągiew turecką typu zulfikarowego lub korzystał z wcześniejszej grafiki, której autor ze szczegółami skopiował wygląd tureckiego trofeum. Niemniej wartym podkreślenia pozostaje sam fakt, iż wzmiankowany obiekt zachował się do dnia dzisiejszego w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu w Krakowie. Niewątpliwie w pełni świadoma decyzja dysponenta, którego zlecenie wykonywał medalier, podyktowana była przede wszystkim względami propagandowymi. Potencjalny odbiorca po pobicznym nawet kontakcie z medalem nie mógł mieć wątpliwości, iż przeciwnik turecki zagrażający nie tylko Wiedniowi, lecz również całemu kontynentowi europejskiemu został pokonany podczas bitew pod Wiedniem i Parkanami. Zaś świadectwem triumfu militarnego stały się porzucone przez ewakuującego się wroga chrześcijaństwa znaki wojskowe. Na koniec warto zwrócić uwagę na inskrypcję rewersu: *TURCIS AD PARCAN CÆSIS A IOANNE III POL[oniae] REGE A[nno] 1684*. Innocenty XI w przeciwieństwie do pozostałych władców europejskich godził się na sprawiedliwe zrelacjonowanie niedawnych wydarzeń, w których kluczową rolę odegrał polski monarcha. Inni panujący, np. Leopold I Habsburg, niejednokrotnie zasługi Jana III Sobieskiego starali się umniejszać bądź też całkowicie pomijać.

Bibliografia

- Alfieri N., Forlani Ed., Grimaldi Fl., *Contributi archeologici per la storia della Santa Casa*, Loreto 1997.
- Baliński M., *Pielgrzymka do Jasnej Góry w Częstochowie*, Warszawa 1846.
- Barącz S., *Pamiętki miasta Żółkwi*, Lwów 1852.
- Bartynowski W., *Teki Bartynowskiego. Medale z czasów Jana III*, b.r., b.m.

- Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej.* Warszawa (Wilanów), wrzesień–grudzień 1983, red. W. Fijałkowski, J. Mielezko, Warszawa 1983.
- Coyer G., *Historya Jana Sobieskiego Króla Polskiego*, Wilno 1852.
- Denny W. B., *A group of Islamic banners*, „The Textile Museum Journal” 4 (1974) December, s. 67–81.
- Dwie podróże Jakuba Sobieskiego ojca króla Jana III odbyte po krajach europejskich w latach 1607–1613 i 1638*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1833.
- Dyakowski M., *Dyariusz wiedeńskiej okazyi roku 1683*, Warszawa 1883.
- Fiala E., *Beschreibung der Sammlung böhmischer Münzen und Medaillen des Max Donebauer*, Bd. 2, Graz 1970.
- Forrer L., *Biographical dictionary of medallists-coin, gem, and seal-engravers, mint-masters, &c., ancient and modern*, vol. 1–4, London 1904–1916.
- Fridrich A., *Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 4, Kraków 1911.
- Gębarowicz M., *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVII–XVIII w.*, Wrocław 1973.
- Hutten-Czapski E., *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, vol. 1–5, St. Petersburg–Cracovie 1871–1916.
- Kamiński Cz., Kowalczyk W., *Medale i medaliony polskie i związane z Polską. Katalog wystawy*, Warszawa 1969.
- Lincoln W., *A decriptive catalogue of papal medals*, London 1898.
- Lorenzetti U., Belli-Montanari C., *L’Ordine Equestre del Santo Sepolcro di Gerusalemme. Tradizione e rinnovamento all’alba del Terzo Millennio*, Fano 2011.
- Łoski J., *Kilka słów o obrazie Matki Boskiej znalezionym w czasie wyprawy wiedeńskiej*, „Tygodnik Ilustrowany”, t. XIII, 1882, s. 378–379.
- Łoski J., *Jan Sobieski i jego rodzina, towarzysze broni i współczesne zabytki*, Warszawa 1883.
- Łuszczkiewicz W., *Z wystawy starożytności z czasów Sobieskiego w Sukiennicach, wrażenia i uwagi*, Kraków 1883.
- Miselli W., *Il papato dal 1669 al 1700 attraverso le medaglie*, Pavia 2001.
- Monelli N., *Architetto e architetture per la Santa Casa di Loreto*, Loreto 2001.
- Monelli N., *La Santa Casa di Loreto – La Santa Casa di Nazaret*, Loreto 1997.
- Mossakowski S., *Tylman z Gameren architekt polskiego baroku*, Wrocław 1973.
- Odsiecz Wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, t. 1–3, red. A. Franaszek, K. Kuczmana, Kraków 1990.
- Petrus J. T., Piątkiewicz-Dereniowa M., Piwocka M., *Wschód w zbiorach wawelskich*, Kraków 1976.
- Piwocka M., *Chorągwie tureckie*, Warszawa 1983.
- Plug A., *Nieśwież*, „Kłosy” 36 (1883) nr 930, s. 263.

- Polkowski I., *Sobieszciana*, Lwów 1884.
- Przyboś A., *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, Kraków 1977.
- Raczyński E., *Gabinet Medalów Polskich oraz tych które się dziejów Polski tyczą począwszy od najważniejszych aż do końca panowania Jana III (1673–1696)*, t. 2, Wrocław 1838.
- Rogalski L., *Dzieje Jana III Sobieskiego*, Warszawa 1847.
- Rychłowska-Kozłowska A., *Marwil*, Warszawa 1975.
- Salvandy N. D., *Historia króla Jana Sobieskiego i królestwa polskiego*, Lwów 1861.
- Santarelli G., *La Santa Casa di Loreto*, Loreto 2003.
- Santarelli G., *Loreto-Guida storica ed artistica*, Ancona 2003.
- Sarmacka pamięć. Wokół bitwy pod Wiedniem*, red. B. Dybaś, A. Woldan, A. Ziemiańska, Warszawa 2014.
- Seibert J., *Leksykon sztuki chrześcijańskiej. Tematy, postacie, symbole*, Kielce 2007.
- Sobieski J., *Peregrynacja po Europie (1607–1613). Droga do Baden (1638)*, oprac. J. Długosz, Wrocław 1991.
- Strzałkowski J., *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych (1508–1965)*, Warszawa 1982.
- Syrokomla W., *Wędrowki po moich niegdyś okolicach*, Wilno 1853.
- Szczygieł R., *Jan III Sobieski a Zamość*, „Sobótka” 35 (1980) nr 2, s. 283–290.
- Szwagrzyk J., *Moneta, medal, order*, Wrocław 1971.
- Szysko-Czyżak A., *Medale polskie od XVI do XVIII wieku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Katalog wystawy*, Toruń 1981.
- Świerz-Zaleski St., *Przewodnik po Jubileuszowej wystawie epoki Króla Jana III w zamku Królewskim na Wawelu w dwustupięćdziesięciolecie odsieczy wiedeńskiej*, Kraków 1933.
- Taurogiński B., *Z dziejów Nieświeża*, Warszawa 1937.
- Thieme U., Becker F., *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart [...]*, Bd. 15, Leipzig 1907–1950.
- Tygielskiego W., *Podróżopisarstwo historyczne*, „Barok. Historia–Literatura–Sztuka” (2014) nr 42, s. 6–15.
- Zawadzki K., *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. Bibliografia*, t. 2: 1662–1728; t. 3: 1501–1725, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984–1990.
- Zawadzki K., *Rok 1683 w europejskiej prasie ulotnej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 28 (1984) nr 4, s. 5–20.
- Zawadzki K., *Losy listu króla Jana III do Marii Kazimiery o zwycięstwie wiedeńskim 1683 roku*, Warszawa 1986.
- Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Katalog wystawy*, red. Z. Białłowicz-Krygierowa, M. Warkoczewska, Poznań 1982.

Żygulski Z., *Chorągwie tureckie w Polsce na tle ogólnej problematyki przedmiotu*, „Studia do Dziejów Wawelu” 3 (1968), s. 363–453.

Żygulski Z., *Odsiecz Wiedeńska 1683*, Warszawa 1988.

Żygulski Z., *Światła Stambułu*, Warszawa 1999.

Żygulski Z., *Turkish trophies in Poland and the Imperial Ottoman Style*, Torino 1972, s. 25–81.

Abstrakt

Autor artykułu opisuje szczegółowo cztery zabytki z epoki mające związek z opisywanym medalem. Autor zauważa, iż mamy w tym wypadku do czynienia unikatowym artefaktem pochodzącym z epoki Sobieskiego, który ponad wszelką wątpliwość został odwzorowany przez medaliera na krążku. Przypuszczać należy, iż przebywający w interesującym nas okresie w Rzymie Giovanni Martino Hamerani miał możliwość osobiście studiować wspomnianą chorągiew turecką typu zulfikarowego lub korzystał z wcześniejszej grafiki, której autor ze szczegółami skopiował wygląd tureckiego trofeum. Niemniej wartym podkreślenia pozostaje sam fakt, iż wzmiankowany obiekt zachował się do dnia dzisiejszego w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu w Krakowie. Niewątpliwie w pełni świadoma decyzja dysponenta, którego zlecenie wykonywał medalier, podyktowana była przede wszystkim względami propagandowymi. Potencjalny odbiorca po pobieżnym nawet kontakcie z medalem nie mógł mieć wątpliwości, iż przeciwnik turecki zagrażający nie tylko Wiedniowi, lecz również całemu kontynentowi europejskiemu został pokonany podczas bitew pod Wiedniem i Parkanami. Zaś świadectwem triumfu militarnego stały się porzucone przez ewakuującego się wroga chrześcijaństwa znaki wojskowe.

Słowa kluczowe

medal, medalier, grafika

Abstract

Medal ceremony in remembrance of Pope Innocent XI won the Turkish standards of Parkany, by Giovanni Martino Hamerani 1684. Comments iconographic

The article describes in detail the four relics from the era described in connection with the medal. The author notes that in this case we have to deal with the unique artifact dating back to the era Sobieski, who beyond all doubt has been mapped by medalist on the disc. May be supposed that staying at the material time in Rome by Giovanni Martino Hamer had the opportunity to personally study said the Turkish flag, or use the previous graphics, which the author details copied the look of the Turkish trophy. No less worth mentioning is the fact that the mentioned building has been preserved to this day in the collections of the Royal Wawel Castle in Krakow. Undoubtedly fully aware of the decision of the trustee whom the order was dictated medalist performed primarily by propaganda. The potential recipient after even a cursory contact with the medal could be no doubt that the Turkish enemy threatens not only of Vienna, but also the entire European continent was defeated in the battle of Vienna and Parkany. And witness the triumph of the military have become abandoned by evacuating the enemy of Christianity military characters.

Keywords

medal, medalist, graphics

1. Medal powstały z okazji podarowania przez Jana III Sobieskiego chorągwi sułtańskiej stanowiącej łup wojenny spod Parkan na potrzeby sanktuarium Matki Bożej w Loreto, w podziękę za zwycięstwa odniesione pod Wiedniem i Parkanami, bity na zlecenie dysponenta papieskiego, Giovanni Martino Hamerani, Rzym, 1684, srebro pozłacane (srebro, brąz), śr. 39 mm, bity. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu numizmatycznego Baldwin's Auctions Ltd. (Londyn), dnia 24 września 2013 roku (aukcja nr 83, kat. nr 5363). Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=1686617>

2. Pomnik papieża Innocentego X wykonany z przeznaczeniem do jednego z reprezentacyjnych pomieszczeń Pałacu Kapitolińskiego (Sala degli Orazi e Curiazi), Alessandro Algardi, Rzym, 1645–1650, brąz, wys. 288 cm, Rzym, Pałac Kapitoliński. Źródło: http://en.wikipedia.org/wiki/Alessandro_Algardi#mediaviewer/File:Inoc%C3%A0ncio_x_de_alessandro_algardi.jpg

3. Pomnik nagrobny Innocentego XI, na który składają się realistyczna rzeźba zmarłego papieża w stroju pontyfikalnym, tronuującego na majestacie, oraz figury *Fortitudo* i *Fides*, Carlo Maratta zwany Maratti (projekt), Pierre Étienne Monnot (wykonanie), Rzym, 1701, marmur, Watykan, Bazylika św. Piotra, kaplica św. Sebastiana. Źródło: <https://pl.pinterest.com/pin/412431278346882392>

4. Medal dla uczczenia pieszej pielgrzymki do Loreto w 1627 roku, na którego awersie umieszczono artystyczną podobiznę miejsca uświęconego pobytem Świętej Rodziny (domek loretański) oraz figurę Matki Bożej z Dzieciątkiem, nieznanymi medalier, Bohemia, 1627, srebro, śr. 27 mm, bity. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwarium numizmatycznego Münzen & Medaillen GmbH (Weil am Rhein), dnia 23 października 2009 roku (aukcja nr 31, kat. nr 360). Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=686370>

4. Medal dla uczczenia pieszej pielgrzymki do Loreto w 1627 roku, na którego awersie umieszczono artystyczną podobiznę miejsca uświęconego pobytem Świętej Rodziny (domek loretański) oraz figurę Matki Bożej z Dzieciątkiem, nieznanymi medalier, Bohemia, 1627, srebro, śr. 27 mm, bity. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwarium numizmatycznego Münzen & Medaillen GmbH (Weil am Rhein), dnia 23 października 2009 roku (aukcja nr 31, kat. nr 360). Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=686370>

